

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Bağımsızlığın Simgeleri: Akkoyunlu ve Karakoyunlu Arasında Bitlis Emirliği Sikkelerini Tarihlemek

Symbols of Independence: Dating the Coins of Bitlis Emirate Between Aq Qoyunlu and Qara Qoyunlu

Muhammet Erşed TOKAT¹

¹Dr. Arş. Gör., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Batman, mersed.tokat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3958-6144>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.12.2024
Kabul/Accepted:
24.06.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1605973

Anahtar Kelimeler

Bitlis Emirliği, Emir
Şemseddin, Paşa Hatun,
Emir Şeref, Emir İbrahim.

Keywords

Bitlis Emirate, Amir
Shamsaddin, Pasha Khatun,
Amir Sharaf, Amir Ibrahim.

ÖZ

14. yüzyılda Anadolu'nun birçok kesiminde olduğu gibi Bitlis ve çevresinde de İlhanlı yönetiminin yaşadığı iç karışıklıklar fırsat bilinen yeni yönetimler ortaya çıkmıştır. Bitlis Emirliği, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Ahlat, Muş ve Bitlis kentlerinde yönetimi ele geçirmiş; Celayirli, Timurlu, Kara Koyunlu ve Akkoyunlu hakimlerine bağlı olarak yönetimini sürdürmüştür. Emirliğin kendi adına bastırdığı bazı sikkeler bulunsa da bu sikkeler henüz kesin olarak tarihlendirilememektedir. Genel olarak 15. yüzyılda üretildikleri anlaşılan sikkelerin çalışma dahilinde ortaya çıkarılan şecere, Ermeni kolofonları, kitabeler, vakıf ve tahrir kayıtları ile Şerefname'deki bilgiler karşılaştırılarak varılan sonuçlarla tarihlendirilmesi sağlanmıştır. Emirliğin, 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Kara Koyunlu'ya tabi olarak Emir Şemseddin-i Evvel tarafından yönetildiği ancak herhangi bir sikke bastırmadığı; ölümünden sonra yerine geçen Hacı Muhammed'in de herhangi bir bağımsızlık nişanı bulunmadığı, nihayet Hacı Muhammed'in tahttan indirilerek yerine geçirilen yeğeni Emir Şemseddin-i Sani devrinde ilk sikkesini bastırdığı ortaya konmuştur. Emir Şemseddin'den sonra tahta geçen Emir Şeref ve İbrahim kardeşlerin, anneleri Paşa Hatun naipliğinde yönetime devam ederken kendi adlarına sikke bastıran diğer emirler olduğu anlaşılmıştır. 1446'da başlayan Emir Şemseddin devri 1455'te sonra ermiş, 1458 yılından 1467'ye kadar Emir Şeref ve 1467'den itibaren Bitlis'in 1473'te Akkoyunlular tarafından teslim alınmasına kadar da Emir İbrahim tarafından Bitlis Emirliğinin yönetildiği ve sikkelerin de bu tarihlerde üretildiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

The Bitlis Emirate took over the administration in the cities of Akhlat, Mush and Bitlis in the 14th century. The coins, which are generally understood to have been produced in the 15th century, have been dated with the results obtained by comparing the genealogy, Armenian colophons, inscriptions, foundation and cadastral records uncovered within the scope of the study with the information in the Sharafnama. It has been determined that the emirate was ruled by Emir Shamsuddin Evvel under the Qara Qoyunlu in the first quarter of the 15th century but did not mint any coins; After his death, Hacı Muhammed, who succeeded him, did not have any medal of independence. Finally, Emir Shamsuddin Sani, Hacı Muhammed's nephew, minted first coin of Emirate. It was understood that the brothers Emir Sharaf and Ibrahim, while there were other emirs who minted coins in their own names. The reign of Emir Shamsuddin, which began in 1446, ended in 1455, and it was concluded that the Bitlis Emirate was ruled by Emir Sharaf from 1458 to 1467, and by Emir Ibrahim from 1467 until Bitlis was taken over by the Aq Qoyunlu in 1473, and that the coins were also produced during these periods.

Atıf/Citation: Tokat, M. E. (2025). Bağımsızlığın Simgeleri: Akkoyunlu ve Karakoyunlu Arasında Bitlis Emirliği Sikkelerini Tarihlemek. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 3, 1179-1196.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muhammet Erşed TOKAT, mersed.tokat@gmail.com

1.Giriş

Bitlis Emirliği veya daha çok bilinen adıyla Şerefhanlar, 14. yüzyılın başlarında Bitlis ve çevresindeki topraklarda hakimiyeti ele geçiren birleşik bir aşiretler topluluğundan oluşmaktadır. Bu birliğin yöneticiliği de ilk günden itibaren Roşkan Aşiretine mensup kişiler tarafından yürütülmüş; yine birliğin adı da Roşkan olarak tanımlanmıştır. Şerefname’de birliğin bir günde kurulması sebebiyle bu ismi aldığı savunulmaktadır¹. İsmi kökenlerine dair tartışmaları bir kenara bırakarak birliğin iki kol halindeki 24 aşiretten oluştuğunu ve bu kolların da “Bilbasi” ve “Kavalisi” olarak adlandırıldığını söylemek gerekir. Merkezi Bitlis kenti olan bu emirliğin Bitlis’teki 5 kurucu unsuruyla birlikte 29 ayrı aşiretin bu birlik içinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Bitlisi, 2024: 396). Tarihsel süreçte kesintisiz bir yerleşime sahip olan Bitlis kenti barındırdığı sayısız somut kültür varlığıyla adeta bir açık hava müzesi niteliğindedir. Son dönemde yapılan araştırmalar ve bilimsel yayınlar ile Bitlis’in bilinmeyen kültürel mirası daha anlaşılır bir hale gelmiştir (Öztürker Demir, 2022a; Öztürker Demir, 2023a; Öztürker Demir, 2023b; Öztürker Demir ve Tokat, 2024; Tokat, 2024; Tokat, 2025). 14. yüzyılın ilk yarısında Emir İzzeddin adlı bir bey tarafından kurulan emirliğin, sonraki yıllarda Emir Ebubekir ve oğlu Emir Şeyh Şeref uhdesinde hakimiyeti sürdürdüğü düşünülmektedir.² Ancak bu emirler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bölgede dönemin hâkimi İlhanlıların, hakimiyeti Roşkan Emirliğine kaptırdığı anlaşılmakta; ancak karşı saldırılar veya farklı bir tasarrufa dair bir delil bulunmadığından kesin bir kanaate varılamamaktadır. Yine 1320’li yıllarda Bitlis ve çevresinde hakimiyet kurmak amacıyla harekete geçildiğini gösteren bazı mezar taşı kayıtları ile kolofonlar³, emirliğin 14. yüzyılın ilk çeyreği tamamlanmadan kurulmuş olduğunu düşündürmektedir (Şerif, 1932: 75; Sanjian, 1969: 67, 68). Bitlis’in, hakkında bilgi sahibi olunan ilk emiri ise Emir Ziyaeddin’dir. Babası Emir Şeyh Şeref’ten sonra tahta çıktığı düşünülen emirin Hasankeyf melikleriyle olan münasebeti, İbnü’l Emir İbrahim el-Münşi’nin Nuzhetu’n-Nazir adlı eserinde aktarılmıştır (el-Münşi, 2019: 242, 261, 291-295).

Emir Ziyaeddin’in ne zaman öldüğü bilinmese de kendisinden sonra oğlu Emir Hacı Şeref’in Bitlis tahtında oturduğu bilinmektedir. Emir Timur ile çağdaş olan Hacı Şeref’in Timur’un Muş ve Ahlat dolaylarına akınları sırasında kendisine katıldığı ve itaatini bildirdiği anlaşılmaktadır. Yine Timur’un Emir Şeref’e Yayık Sofi adlı muhalifini Bitlis Kalesi’nde hapsedmek amacıyla teslim etmesi, Bitlis Emirliği ile ittifak kurulduğunu göstermektedir (Metsobetsi, 1987: 184; Şami, 1987: 185, 186). Şeref Han, Timur’un bir *soyugal* vererek Bitlis Emirliği topraklarını genişlettiğini savunmaktadır (Bitlisi, 2024: 407). Emir Hacı Şeref’in ne zaman öldüğü bilinmese de 1396 yılında artık Bitlis tahtında olmadığı görülmektedir. Yerine geçen kardeşi Emir İbrahim’in Hristiyan halka karşı sindirme politikası ve Timur’a bağlılığının sorgulanması, Mirza Miranşah’ın Bitlis’i kuşatarak İbrahim’i öldürmesine sebep olmuştur (Metsobetsi, 1987: 56, 57⁵). Bunun üzerine Vestan hâkimi Mir Ezdin aracılığıyla Bitlis tahtına henüz küçük yaşta olan Emir Şemseddin oturtulmuştur. Emir İbrahim’den önceki Hacı Şeref’in oğlu olan Emir Şemseddin’in küçük yaşta tahta oturması ve Timurlu hanedanıyla aracılığın Vestan Emiri sayesinde kurulması, Bitlis üzerinde Mir Ezdin gölgesinin uzamasına sebep olmuştur. Sonraki yıllarda Emir Şemseddin’in güç kazanarak Vestan topraklarına ve karşılığında da Mir Ezdin’in Bitlis topraklarına akınları bu düşüncüyü desteklemektedir (Khachatrian, 2003: 49).

Şeref Han, Bitlis’in ilk sikkesinin Emir Şemseddin tarafından bastırıldığını vurgulamaktadır. Türkmen egemenliğinin kalkmasını müteakip basılan altın ve gümüş karışımı bir miskal ağırlığındaki bu sikkenin üzerinde *Şemseddin* ibaresinin bulunduğu; bundan başka Bitlis Emirliğine ait üç sikkenin üzerinde ise *Muhammed bin Şeref*, *Şeref bin Muhammed* ve *Şemseddin bin Ebu Ziyaeddin* adlarının bastırıldığı aktarılmaktadır (Bitlisi, 2024: 413). Şerefname’nin bu iddiasını kanıtlamak kolay olmasa da günümüze ulaşan sikkeler üzerinden çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Üzerinde Şemseddin yazan bir sikkenin Emir

¹ Bitlisi, 2024: 392’de Farsça “bir gün” anlamındaki “yek roj” ifadesinin Rojki sözcüğüne dönüştüğü ve Kürtlerin de “j” harfi yerine “ş” harfini kullanmaları sebebiyle “Roşki” olarak seslendirildiği aktarılmaktadır.

² El-Ömeri, 1312 (1894): 35’te Bitlis yöneticisinin Şerefeddin Ebubekir adlı Nasiri (Hristiyan) olarak itham edilen bir emir olduğu aktarılır. Genç, 2024: 30’da ise Ahlat’taki bir mezar taşında Emir Ebubekir ve Emir İzzeddin ve Emir Şeyh Şeref isimlerinin geçtiği vurgulanmaktadır. Yine Bitlisi, 2024: 398’de geçen Emir İzzeddin, Ebubekir ve Şeyh Şeref sıralamasının bu mezar taşıyla uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

³ Yazma eserlerin genellikle sonuna yazılan ve metnin istinsahının bittiğini belirten kayıt için kullanılan ifadedir. İslam terminolojisinde istinsah kaydı, ketebe kaydı ve ferağ kaydı gibi isimlerle de anılır (Bilgin, 1995: 355).

⁴ <http://www.attalus.org/armenian/tm2.htm>, son erişim tarihi: 25.11.2024.

⁵ <http://www.attalus.org/armenian/tm4.htm>, son erişim tarihi: 25.11.2024.

Şemseddin-i Evvel'den ziyade sonraki yıllarda Bitlis tahtına oturacak olan Şemseddin-i Sani'ye ait olduğu düşünülmektedir. Sikkelere geçmeden önce Bitlis'in 15. yüzyıldaki durumu ve emirleri ile ilgili bilgi sahibi olmak, söz konusu sikkelerin doğru bir şekilde tarihlenmesini sağlayacaktır. Şerefname'den ve Ermeni yazmalarındaki kolofonlardan edinilen bilgilerin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan emirlik silsilesiyle sonlanacak 15. yüzyıl tarihi, yine Bitlis ve çevresindeki bazı yapılarda bulunan kitabeler ile vakıf ve tahrir kayıtlarıyla desteklenmiştir.

2.Bitlis Emirliği'nin 15. Yüzyıl

Emir Şemseddin'in küçük yaşta tahta çıkışı ve Timurluların Bitlis üzerindeki tasarrufları kentin kısa bir zaman için etkinliğini azaltmış olmalıdır. Ancak Timur'un meşhur karşıtlarından Karakoyunlu Kara Yusuf'un Timur'un ölümü üzerine bölgeye gelişi, Bitlis Emirliğinin yükselişini başlatan önemli olaylardan biridir. Kara Yusuf'un kızıyla evlenen Emir Şemseddin'in, bölgede öncekinden çok daha güçlü bir konuma eriştiği aşıkardır (Tihrani, 2014: 34). Mirza Şahrüh'un etkinliğini artırması ve 1420'de Kara Yusuf'un ölümüyle Bitlis Emirliğinin Şahrüh'un tarafına geçtiği görülmektedir (Bitlisi, 2024: 412). Kara Yusuf'un oğlu İskender Mirza, Vestan Emiri Ahmet'le birlikte ele geçirdiği Emir Şemseddin'i, 1424 yılında Ahlat Kalesi önünde öldürmüş ve 1425 yılından itibaren üç yıl boyunca Bitlis kentini kuşatma altına almıştır (Tihrani, 2024: 71-73; Sanjian, 1969: 174; Andreasyan, 1973: 107, 108).

Bitlis'in İskender Mirza tarafından kuşatılması sırasında kenti savunan Mihmad-ı Roşki'nin (Tihrani, 2014: 72) Bitlis'te tarihi Rabad Mahallesi'nde 1444 yılında kurulan Hacı Begiye Mescidinin banisi Emir Hacı Muhammed bin Emir Hacı İbrahim olması kuvvetle muhtemeldir (Arık, 1971: 16). Bu emirin 1436 tarihinde kesin olarak Bitlis tahtında oturduğu bilinmektedir (Sanjian, 1969: 199, 204; Andreasyan, 1973: 113, 120). Kolofonlarda Şeyh Muhammed ve Şeyh (Şah) Mahmud gibi isimlerle zikredilen bu emirin aksine Şeref Han'ın Emir Şemseddin'den sonrasına dair aktardığı silsilede bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Emir'in öldürülmesiyle yerine oğlu Şeref'in geçtiği ve akli dengesinin yerinde olmaması sebebiyle karısı *Şahım Hatun*'un *Seydi Ahmed Nasıruddin* adlı biriyle evlendiği vurgulanmaktadır. Bu evlilik neticesinde Roşkan Aşireti beylerinin emirlikten ayrılarak kendi başlarına hareket ettikleri belirtilmektedir (Bitlisi, 2024: 415). Bazı Ermeni kolofonlarında akli dengesi yerinde olmayan ve bu sebeple görevinden azledilen bir emir hakkında bilgilere rastlanmaktadır. 1445 tarihli Bitlis'te yazılmış bir kolofonda Şeyh Mahmud'un delirdiği iddiasıyla bütün aşiret liderlerinin ortak kararı neticesinde azledildiği ve yerine kardeşinin oğlu Emir Şemseddin'in küçük yaşta tahta oturtulduğu aktarılmaktadır (Sanjian, 1969: 204). Yine 1446 tarihli Bitlis'te yazılan başka bir kolofonda da Şeyh Muhammed'in delirmesi sebebiyle yerine küçük yaştaki yeğeni Şemseddin'in geçirildiği belirtilmektedir (Andreasyan, 1973: 120, 121). Kolofonlardaki Emir Muhammed ile Şerefname'deki Emir Şeref'in benzerliği göze çarpmaktadır. İkisinin de akli dengesinin yerinde olmaması sebebiyle yönetimi başkalarına kaptırdığı belirtilmektedir. Bu noktada, kolofonlardaki bilgilerin tutarlı ve olaylarla çağdaş olması sebebiyle daha güvenilir olduğu kanaati hasıl olmaktadır. Şerefname yazarının olaylara vâkıf olmasına rağmen kronolojik bir tutarsızlık göstermesi, emirlik silsilesinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu tarihsel kayıtlar göz önüne alındığında Emir Şemseddin-i Veli'nin öldürülmesinden sonra yerine Şeref Han'ın iddia ettiği gibi kendi soyundan herhangi birinin geçtiğini gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Hanedanın, yukarıda da belirtildiği gibi Şemseddin'in amcası Emir Hacı İbrahim'in soyundan devam ettiği görülmektedir. Nitekim Şeref Han'ın anlatımlarına dönülecek olursa, Emir Şemseddin-i Veli'nin küçük yaşta tahta çıkması ve 1424'te öldürülmesi de hesaba katıldığında, öldüğünde 30 yaşını geçmemiş olduğu ve bu sebeple torunu Şemseddin'in çocuklarının 1432 yılındaki salgında ölmesinin mümkün olmadığı anlaşılabacaktır⁶. Timur'un şehzadesi Mirza Miranşah'ın 1397 yılında Bitlis'i kuşatarak Emir İbrahim'i öldürmesiyle tahtın Hacı Şeref ailesine; Karakoyunlu Mirza İskender'in 1424 yılında Ahlat önünde Emir Şemseddin-i Evvel'i⁷

⁶ Bitlisi, 2024: 419'da Emir Şemseddin'in Sultan Ahmed, Sultan Mahmud ve Ziyaeddin adındaki çocuklarının 1432 yılındaki veba salgınında, Emir Şeref adlı oğlunun da gençliğinde eceliyle ölmesiyle oğlu İbrahim'in kendisinden sonra tahta oturduğu aktarılmaktadır. İbrahim'in oğlu Emir Muhammed'in de 1436'da kesin olarak Bitlis tahtında oturduğu bilindiğinden Şerefname'deki kronolojik sorun daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

⁷ Bitlisi, 2024: 430'da Emir Şemseddin bin Hacı Şeref'in, inşa ettirdiği zaviyesi ile sahip olduğu dindar kişiliğinin kendisinin "Veli" olarak adlandırılmasına neden olduğu görüşü isabetli değildir. Emir'in Bitlis'i yöneten "Şemseddin" adındaki ilk emir olması sebebiyle "İlk Şemseddin" anlamında *Şemseddin-i Evvel* olarak adlandırılması mümkün

öldürmesiyle de Hacı İbrahim ailesine geçtiği anlaşılmaktadır. Hacı Begiye Mescidi üzerindeki kitabelerde zikredilen Emir Hacı İbrahim'in Ziyaeddin er-Roşki'nin oğlu, Emir Hacı Şeref'in kardeşi ve Mirza Miranşah'ın öldürdüğü Emir İbrahim olduğu bu vesileyle ortaya çıkmaktadır. Emir Hacı İbrahim'in oğlu Hacı Muhammed'in, Şemseddin-i Evvel'in Mirza İskender Karakoyunlu tarafından öldürülmesiyle başlayan hakimiyeti 1446 yılında tahttan indirilmesiyle sona ermiş ve yerine kardeşinin oğlu Emir Şemseddin atanmıştır. Şemseddin-i Evvel'in ölümüyle Bitlis ve çevresinde başlayan yağma ve kuşatmaların bölgeyi ıssızlaştırdığı ve birçok insanın köylerini terk ederek daha güvenli bölgelere göç ettiği bilinmektedir. Bitlis'in en az üç yıl boyunca kuşatılması ve aynı şekilde Van ve çevresinde de kuşatmaların devam etmesi bu baskı politikasının halkın göçüne neden olduğunu göstermektedir. 1425 senesinde Akdamar Adasında yazılan bir kolofonda bölge emirlerinin Akkoyunlu Kara Yülük Osman tarafından himaye edildiği aktarılmaktadır (Andreasyan, 1973: 106). Yine aynı yıl Bitlis'teki Kürtlerin Adilcevaş üzerine akınlar düzenlediği anlaşılmaktadır (Metsobetsi, 1987: 70)⁸. Dolayısıyla Akkoyunlu Kara Yülük Osman ile Bitlis Emirliğinin ittifak halinde olduğu görülmektedir.

Emir Muhammed'in Hasankeyf hakimleri soyundan Melik Muhammed'in⁹ kızı olan bir hatunla evlendiği, bazı vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁰. Emir'in oğulları Şeref ve İbrahim'e naiplik eden Paşa Hatun'un Emir Hacı Muhammed'in hanımı olması gerekir. Emir'in akli dengesini bahane edilerek tahttan indirilmesinden sonra Şeref Han'ın aktardığı haliyle hatunun başka bir evlilik yapmış olması mümkündür. Şerefname'de *femme fatale* karakterdeki Şahim Hatun olarak aktarılan hatunun, müellifin iddia ettiği gibi oğlu tarafından öldürüldüğüne dair bir kanıt bulunmamaktadır. Aksine hatunun, oğulları Emir Şeref ve Emir İbrahim'e naiplik etmesi ve kentte birkaç eser inşa ettirmesi sahip olduğu gücü göstermektedir. Yine hatunun başka bir evlilik yaptığı ise kesin olarak kanıtlanamamaktadır. Böyle bir durum olsa bile bunun ilk zamanlardan ziyade daha ileride, özellikle emirin ölümünden sonra gerçekleşmiş olması gerekir. Nitekim Uzun Hasan'ın ordularının Bitlis kuşatması sırasında Emir İbrahim'in annesi ve naibinin Uzun Hasan'a gönderildiği bilgisi, hatunun bir evlilik yapmış olabileceğini düşündürmektedir (Tihrani, 2014: 354). Şerefname'de hatunun ikinci kocası olduğu savunulan Seydi Ahmed'in 1515'te kurulan İdrisiye Medresesi mevkufatı içerisindeki bazı varlıklarla ilgili zikredilmesi de bu kişinin öldürüldüğüne dair iddiaları ortadan kaldırmaktadır¹¹.

Bu noktada Emir Muhammed'in akli dengesinin bozulması sebebiyle tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen Emir Şemseddin-i Sani ve Paşa Hatun ile oğullarının iktidarı hakkında çıkarımda bulunmak gerekir. 1446 senesinde Bitlis Emirliği tahtına oturan küçük yaşta Emir Şemseddin'in babasının ismi herhangi bir yerde zikredilmese de yukarıdaki kolofonlarda Emir Muhammed'in kardeşinin oğlu olduğu belirtilmektedir. Emir'in kesin olarak kaç yaşında olduğu bilinmese de küçük yaşı sebebiyle muhtemelen bir naip bünyesinde yönetimini sürdürdüğü düşünülmektedir. Kavalisi ve Bilbasi Federasyonlarının Roşkan Hanedanını temsilen ilk günden itibaren yönetimde söz sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Emir Şemseddin'e naiplik eden kesimin de Kavalisi koluna mensup olması mümkündür. Nitekim Güroymak'taki bir mescitte (Pektaş, 2006: 389) Kavalisi Abdurrahman Ağa'nın isminin bulunması ve mescidin de Paşa Hatun'un oğlu Emir İbrahim'in zamanında inşa edilmesi, Şerefname'de sözü edilen Paşa Hatun devrindeki ayrışmayı gösterdiğinden, Paşa Hatun'un oğullarının öncesindeki devirde naiplik müessesesinin Kavalisi Abdurrahman Ağa tarafından yürütülmüş olabileceğini göstermektedir. Yine bu varsayımın Emir Şemseddin-i Sani devrinde bir taht mücadelesinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

Emir Muhammed'in tahttan indirilmesi emir ailesi tarafından hoş karşılanmamış ve oğulları Şeref ve İbrahim'in hak iddiaları, anneleri Paşa Hatun'un Hasankeyf Melikliği ile olan bağı sayesinde sürdürülmüş olmalıdır. Bu durumun da Emir Şemseddin ile Paşa Hatun arasında bir çatışmaya sebep olduğu düşünülebilir.

görülmektedir. Düşmanlar tarafından öldürülmüş olması ile zaviye inşaatı ve "Evvel" takısının zaman içerisinde "Veli" formuna bürünmesi, emirin halk arasında veli gibi görülmesini sağlamış olabilir.

⁸ <http://www.attalus.org/armenian/tm5.htm>, son erişim tarihi: 05.12.2024.

⁹ Hasankeyf Hâkimi Melik Süleyman'ın oğlu olan Melik Muhammed'in yöneticilik yaptığına dair bir bilgi bulunmasa da oğlu Melik Halef'in, Tihrani, 2014: 128, 157-161'de zikredilen Uzun Hasan ile mücadeleleri ve bastırdığı sikkelerden yola çıkarak 15. yüzyılın ortasında Hasankeyf hâkimi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemlerde yaşamış olmaları ve baba adlarının aynı olması sebebiyle Paşa Hatun'un da Melik Halef'in kız kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Melik Halef bin Melik Muhammed baskılı sikkeler için bakınız: Perk ve Öztürk, 2007: 186-199.

¹⁰ B.O.A., T.T. d. 413, 211 (Tarihsiz).

¹¹ Tekin, 2021: 89'da İdrisiye Medresesi mevkufatı içerisinde "zamanında Bitlis Hâkimi olan Seyyid Ahmed'den" alınan bir değirmene atıfta bulunulması Şeref Han'ın iddia ettiği gibi Seydi Ahmed'in öldürülmediğini göstermektedir.

Şerefname’de Emir Şemseddin’e denk gelen Emir Şeref’in, yine Paşa Hatun’a denk gelen Şahım Hatun ve onun kocası Seydi Ahmed’i öldürdüğü iddiası da bu anlamda dayanaksız kalmaktadır. Aksine Paşa Hatun’un bir şekilde Emir Şemseddin karşısında galip geldiği ve yerine Paşa Hatun’un oğlu Emir Şeref’in tahtta oturduğu anlaşılmaktadır (Sanjian, 1969: 275). Bu değişimin kesin olarak ne zaman gerçekleştiği bilinmese de aşağıda zikredilecek kolofonlardaki bilgilerden ve Hasankeyf Eyyubi Melikliğine Paşa Hatun’un kardeşi Melik Halef’in oturmasıyla Bitlis Emirinin de değişmiş olabileceği ve dolayısıyla 1455 yılından itibaren Emir Şemseddin-i Sani’nin artık Bitlis tahtında oturmadığı söylenebilir.

Emir Şemseddin’in 1446 yılında başlayan iktidarı birçok açıdan gayet sıkıntılı geçmiş olmalıdır. 1451 yılında Cihanşah Mirza’nın Bitlis topraklarına yaptığı akınlar, Bitlis’teki hakimiyetin gayet meşakkatli olduğunu düşündürmektedir (Andreasyan, 1973: 85, 123). Akkoyunlu Hükümdarı Cihangir Mirza’nın ordularına kumandanlık eden kardeşi Uzun Hasan, Ahlat ve çevresinde Karakoyunlu ordularıyla mücadelelerinden sonra Muş Ovası’na yönelince Bitlis Hâkimi Emir Şemseddin, Sasun Meliki ve Emir İbrahim Süleymani beraberinde huzura çıkarak yaklaşık bir ay boyunca Uzun Hasan’ın maiyetinde kalmıştır (Tihrani, 2014: 150). Öte yandan 1454 ve 1455 yıllarına ait iki Ermeni kolofonunda da Emir Şemseddin’in halen tahtta olduğu anlaşılmaktadır (Sanjian, 1969: 252, 253; Andreasyan, 1973: 127). Ancak 1456 tarihli, Bitlis’te yazılmış başka bir kolofonda, Karakoyunlu Cihanşah Mirza’nın hanlığı belirtilse de Bitlis emirinin ismine rastlanmamaktadır (Sanjian, 1969: 255). Bu da Bitlis’in Karakoyunlular tarafından ilhak edildiği düşüncesini doğurmaktadır. Bu tarihten itibaren Bitlis ve çevresinde büyük bir Karakoyunlu kuşatma ve yağma hareketinin gerçekleştirildiğini gösteren kolofonlardaki kayıtlarda Bitlis’te herhangi bir emir ismi zikredilmemektedir. Yine emir ismi verilmeden 1457’de Cihanşah Mirza’nın Bitlis üzerine büyük bir akın gerçekleştirdiği, Ahlat ve Muş’la birlikte bütün yerlerin yağmalanarak 1500’den fazla insanın esir alındığı vurgulanmaktadır (Sanjian, 1969: 255, 256, 258). Bundan bir yıl sonrasına ait 1458 tarihli bir kolofonda nihayet Melik Şeref’in Bitlis emirliği görevinde bulunduğu görülmektedir (Sanjian, 1969: 262).

Kolofonlardaki bu kayıtlardan yola çıkarak 1455 yılından sonra Karakoyunlu Cihanşah tarafından Bitlis üzerinde yürütülen baskılarla yönetimin lağvedildiği ve Emir Şemseddin’in de yönetimden bir şekilde ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Öldüğü ya da kenti terk ettiği hakkında şu aşamada kesin bir kanıya varmak olanaksızdır. Ancak Paşa Hatun ve çocuklarına yönetimi devrederek ayrılmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim Şerefname’de aktarılan ve ileriki yıllarda gerçekleşen başka bir taht kavgasının da Emir Şemseddin-i Sani ile ilgili olması muhtemeldir. Bu konu daha ileriki satırlara bırakılarak Emir Şeref’in emirliğine dönülecek olursa, 1458’de kesin olarak Bitlis tahtında oturduğu söylenebilir. Kolofonlardaki kayıtlardan uzun bir süre tahtta oturduğu anlaşılan emirin, selefi Emir Şemseddin gibi Karakoyunlularla mücadele içerisinde olduğu ve Bitlis üzerine yapılan birçok akını bertaraf ettiği anlaşılmaktadır (Sanjian, 1969: 265, 267).

Muş yakınlarındaki bir manastırda yazılan kolofondan aktarıldığı kadarıyla 1460 yılında Emir Şeref’in topraklarına Uzun Hasan’ın akınlar düzenlemesi ve bu akınlardan kısa bir süre sonra da veba salgınlarının yaşanması, emirliğin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumu gözler önüne sermektedir (Andreasyan, 1973: 131; Sanjian, 1969: 268). Başka bir kolofonda da 1462 yılında Karakoyunlu Cihanşah Mirza’nın ordularının Ahlat kentini kuşattığı ve Ermeni Katolikosu Der-Zakarya’nın arabuluculuğuyla anlaşmazlığın çözüldüğü vurgulanmaktadır. Anlaşmaya göre Cihanşah Mirza’nın Ahlat kuşatmasını kaldırmasına karşılık Emir Şeref’in tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır (Sanjian, 1969: 272, 273; Andreasyan, 1973: 132). Emir Şeref’in, 1463 tarihli bir kolofonda Karakoyunlu Cihanşah Mirza’dan ayrı olarak kendi başına anıldığı ve burada geçen *hanlık* ibaresiyle bir bağımsızlığın tesis edildiği görülmektedir (Sanjian, 1969: 279). Son olarak Bitlis’te başlanıp Akdamar Adasında tamamlanan 1467 tarihli bir eserin kolofonundaki bilgilerden Melik Şeref’in halen Bitlis tahtında oturduğu anlaşılmaktadır (Sanjian, 1969: 291). Bundan başka birkaç yerde de *Melik* olarak anılan Emir Şeref’in, annesi Paşa Hatun’un Hasankeyf Melikliği ile olan bağı sebebiyle bu ünvanı kullandığı düşünülebilir. Emir Şeref’ten sonra Bitlis tahtına geçen kardeşi Emir İbrahim, 15. yüzyılın en büyük yıkımlarından birinin yaşandığı üç yıllık Akkoyunlu kuşatması sırasında kentin yöneticisidir (Tihrani, 2014: 354). 1470 yılından itibaren üç yıl boyunca belli aralıklarla kuşatılan ve kaledeki birçok kişinin ölümüne sebep olan bu kuşatmanın sonucunda beraberindeki çok az kişiyle teslim olan Emir İbrahim, kentten çıkarılarak sürgün edilmiş ve Akkoyunlu hakimiyeti dönemi başlamıştır (Sanjian, 1969: 305; Andreasyan, 1973: 93, 94). Kardeşi Melik Şeref’in ne zamana kadar tahtta kaldığı tespit edilemese de yukarıda da değinildiği gibi 1467 tarihli bir kolofonda zikredilmiş olması bu tarihten sonra Emir İbrahim’in Bitlis tahtına oturmuş olabileceğini düşündürmektedir. Emirliğinin üzerinden çok geçmeden Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanları arasında

süren çatışmaların yoğunlaşması ve neticede Karakoyunlu Cihanşah'ın Uzun Hasan tarafından mağlup edilerek öldürülmesi üzerine Akkoyunluların bölgede yayılmaya başladığı ve bu sebeple Bitlis'in de Akkoyunlu hakimiyet alanına dahil edilmesi amacıyla muhasara edildiği anlaşılmaktadır. İlk olarak 1468 yılında “*Süleyman Beg-i Bicen, Aslan Beg-i Dulkadir, Ahmed Beg-i İsfendiyar, İlaldı Beg-i Çepni, Emir Muhammed ve Emir Can-ı Saadlu, Saru Pir Ali'nin oğlu ve Şah Muhammed-i Duharlu*” gibi büyük emirler 5 bin kişilik bir orduyla Bitlis'i kuşatmıştır. Ancak kısa süre sonra Emir İbrahim'in annesi ve naibinin Uzun Hasan'a gitmesi sebebiyle kuşatma kaldırılmıştır. Bu muhasaranın sebebi ise Uzun Hasan'ın Karakoyunlu kuvvetleri üzerine giden ordusuna karşı Bitlis'e bağlı Muş şehri ordusunun Hasan Ali Karakoyunlu'ya yardıma gitmesidir (Tihrani, 2014: 354). Bu kuvvet Halil Beg-i Tevaşi tarafından bertaraf edilmişse de Uzun Hasan'ın ilk fırsatta Bitlis kentini kontrol altına almak üzere harekete geçtiği görülmektedir.

1470 yılında tekrar Bitlis üzerine gelen Akkoyunlu ordusu muhtemelen direnişin kuvvetli olması ve kış şartlarının ağırlığı sebebiyle iki ay gibi kısa bir sürede Van şehrine çekilmiştir (Sanjian, 1969: 305). Uzun Hasan'ın 1471 yılı haziran ayında Tebriz'e oturması ve ülkenin başkenti olarak ilan etmesinden kısa bir süre sonra, muhtemelen Temmuz-Ağustos aylarında, Rum seferinde kendisiyle birlikte hareket etmeleri amacıyla Bitlis ve çevresini almak üzere harekete geçmiştir. Bu sebeple “*Mihmad Beg, Süleyman Beg-i Purnak ve Emir Bayındır Beg*” 2 bin kişilik bir orduyla Bitlis ve çevresine gönderilmiştir (Tihrani, 2014: 364). Ahlat ve Muş kentleri kısa sürede ele geçirilse de Bitlis'in direnmeye devam ettiği görülmektedir. Süleyman Bey'in 1470 yılı kuşatmasından sonra geri çekilmesiyle Bitlis emirinin zahire depoladığı ve kaledeki tahkimatı güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Bitlis'in tekrar muhasaraya alındığı sırada, 876/1472 yılı ramazan/şubat ayında, Bitlis'e bağlı Tatik düzlüğündeki Kelhuk Kalesi'nden İbrahim Ağa, önemli bir kuvvetle Muş'taki Halil Bey üzerine sefere çıkmış, ancak büyük bir yenilgi alarak ordusuyla birlikte ortadan kaldırılmıştır (Sanjian, 1969: 305; Andreasyan, 1973: 93, 94). İkinci kuşatma 1 yıl 5 ay boyunca sürmüş ve sonunda 1473 yılında Bitlis kenti ele geçirilmiştir. Emir İbrahim'in bin kişilik bir kuvvetle kapandığı kale ele geçirildiğinde 600'ünün cesedi çürümüş halde olarak bütün kuvvetin ortadan kaldırıldığı ve dışarıya emirle birlikte sadece 8 kişinin çıkabildiği aktarılmaktadır (Sanjian, 1969: 307). Şerefname'de de benzer bir anlatımla ele alınan olaylar sırasında Tihrani'nin aksine kenti kuşatan emirin Süleyman Beg-i Purnak değil Süleyman Beg-i Bicen olduğu; yine kolofonlardaki, Süleyman Bey'in Van'a çekildiği bilgisine karşılık Mardin ve Beşiri dolaylarına çekildiği, bahar aylarında tekrar kuşatmaya devam ettiği savunulmaktadır. Şerefname'nin aktarımlarından, üç yıl süren kuşatmaların sonunda bir anlaşmayla Bitlis kalesinin ele geçirildiği ve kalede emirle birlikte sadece 7 kişinin kurtulduğu vurgulanmaktadır (Bitlisi, 2024: 423).

Emir İbrahim'in yönetimi boyunca annesi ve annesinin kocası tarafından naipliğin sürdürüldüğü düşünülmektedir. Tihrani'deki kayıt da bu düşüncüyü desteklemektedir. Emir'in muhtemelen küçük yaşta oluşu bu naipliği gerekli kılmış olmalıdır. Emir'in babası Muhammed'in Şerefname'deki kayıtlarda 1461 yılında öldüğünün aktarılması (Bitlisi, 2024: 419) bu tarihten hemen önce doğmuş olduğu hesaba katılırsa tahta çıktığı sırada 8 yaşından büyük olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla annesi ve annesinin yeni evliliği sebebiyle Seydi Ahmed Nasıreddin'in naipliğinin Bitlis'te uygulandığı söylenebilir. Çukur Ovası'ndaki Süleyman Bey Mescidinin kitabesindeki bilgiler, Emir Muhammed'in ölümünden sonra karısı Paşa Hatun'un yeni bir evlilik yapmasının Roşkan aşiretlerinin bağımsız hareket etmelerine sebep olduğunu düşündürmektedir. 867/1463 tarihli mescidin kitabesinde Kavalisi Abdurrahman Ağa'nın oğlu Süleyman Ağa'nın ismi zikredilmekte (Pektaş, 2006: 389); bu da Çukur Ovasında Kavalisi kolunun hakimiyetinin tesis edildiğini göstermektedir. Şerefname'deki Şahım Hatun'un Seydi Ahmed'le evlendiği bilgisi de göz önüne alındığında olayların iddia edildiği gibi 1430'dan önce değil 1460'tan sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

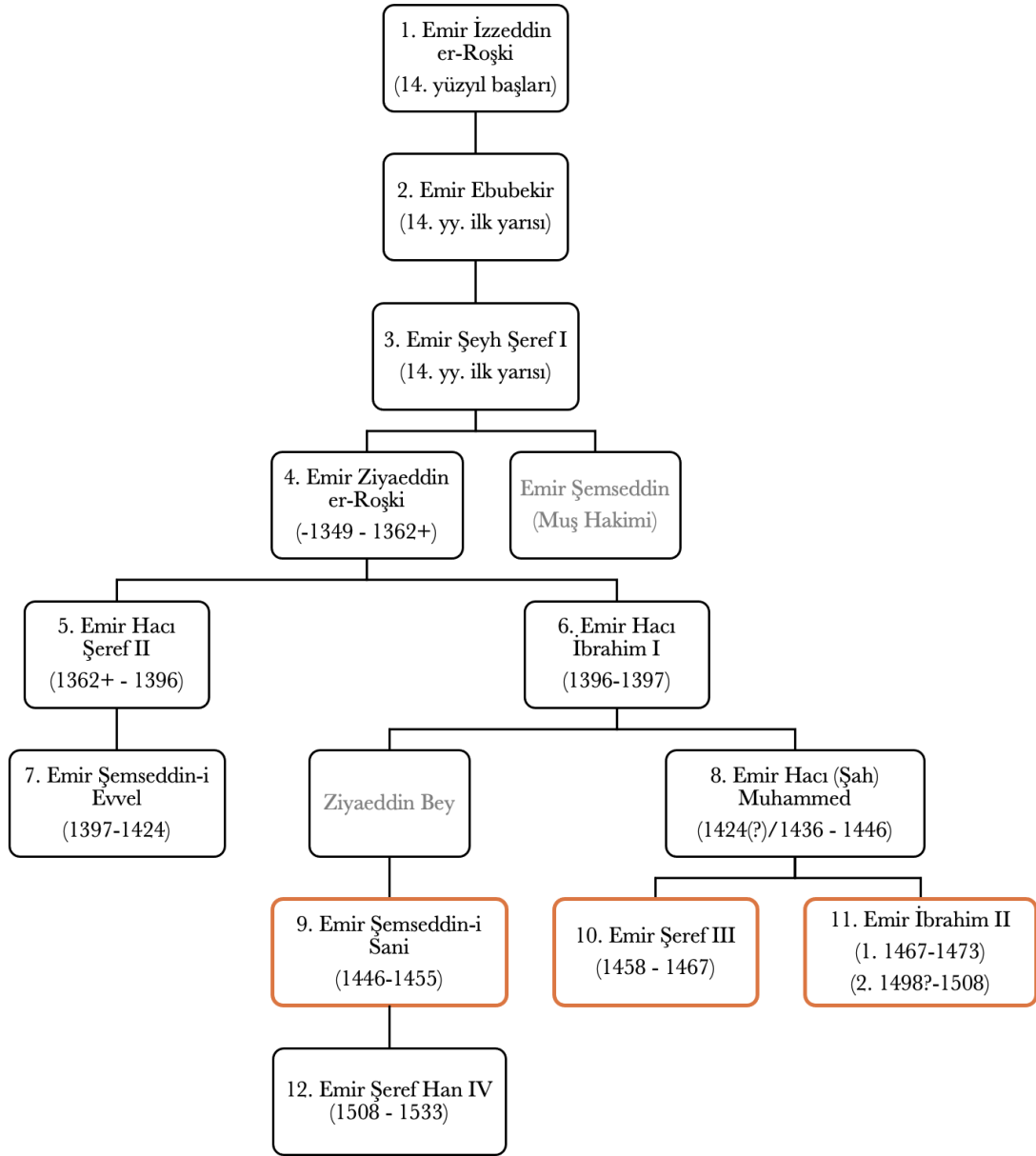
Bitlis'in Akkoyunlu hakimiyetine geçmesi ve uzun süren bu hakimiyetin sonrasında olanlar ile ilgili yeterli veri bulunmamaktadır. Bitlis Ulu Cami minaresinin 898/1493 tarihli kitabesinde zikredilen “*Emiru'l Azam Şeyh Çoban'ın*” ve kitabenin sonundaki “*Mirza Hüseyin Han ibn Ali'nin*” kimliği hakkında da herhangi bir kayıt bilinmemektedir (Genç, 2024: 80). Bu dönemde Akkoyunlu hakimiyetinin kentte sürdüğü bilindiğinden sözü edilen kişilerin de Akkoyunlu bağlıları olması mümkündür. Şerefname'de 1490 yılından sonra Roşkan aşiretlerinin Bitlis üzerine akın ettikleri vurgulanmaktadır. Uzun süren mücadeleler sonunda 1495'te Emir Şah Muhammed adlı bir emirin Bitlis tahtına oturduğu ve üç yıllık emirlikten sonra ölümüyle oğlu İbrahim'in başa geçtiği aktarılmaktadır (Bitlisi, 2024: 434). Ancak buradaki bilgileri teyit etmek olanaksızdır. Şeref Han'ın Akkoyunlu hakimiyetinin 29 yıl sürdüğünü bildirmesi ve 1495'te de emirliğin yeniden ele geçirildiğini savunması bazı kronolojik hatalar barındırmaktadır. 29 yıllık hakimiyetin yukarıdaki bilgiler ışığında 1502'de

sonlanması gerekir. Bu tarihte Safevi hakimiyetinin başladığı ve Akkoyunlu iktidarının ortadan kalktığı düşünülürse Bitlis'teki hakimiyetin de Akkoyunlulardan Safevilere geçtiği söylenebilir.

Öte yandan Şeref Han'ın zikrettiği Şah Muhammed ve oğlu İbrahim'in 1446'da akli dengesini yitirmesi sebebiyle tahttan indirilen Şeyh Muhammed ve onun oğlu Emir İbrahim ile benzerliği dikkat çekicidir. Bu da Emir İbrahim'in kenti teslim ettikten sonra Akkoyunlu hakimiyetinin sonlarında tekrar yönetimi devraldığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Şeref Han'ın iddia ettiği gibi Emir Muhammed'in iktidarı alması mümkün değildir. Nitekim en geç 1461'de öldüğü bilinmektedir. Ancak Emir İbrahim'in de yine Şeref Han'ın iddia ettiği gibi Kum şehrinde öldürülmüş olduğu (Bitlisi, 2024: 428) teyit edilemediğinden, 15. yüzyılın sonlarında tekrar Bitlis tahtına oturmuş olması mümkün görünmektedir. Emir İbrahim ile Şerefname yazarının dedesi Emir IV. Şeref Han arasındaki taht kavgasının da bu dönemde başladığı düşünülebilir. Emir İbrahim, kardeşi Emir Şeref'in muhtemel ölümü sonrasında annesi Paşa Hatun naipliğinde Bitlis tahtına oturmuş; bu hakimiyet dönemi de Paşa Hatun ile Emir Şemseddin'in taht kavgası sonrasında kazanılmıştır. Emir IV. Şeref Han'ın da bu mücadeleler sonrasında Botan Emirliğine sığınan Emir Şemseddin'in oğlu olması muhtemeldir. Şerefname'de Emir Muhammed'in oğlu ve Emir İbrahim'in kardeşi Şemseddin'den olduğu iddiası temellendirilememektedir (Bitlisi, 2024: 431). Ancak Emir Şemseddin'in Emir Muhammed'den sonra tahta çıktığının belirtilmesi söz konusu emirin Şemseddin-i Sani'den başkası olmadığını kanıtlamaktadır.

Akkoyunlu hakimiyeti döneminde Roşkan Emirliğini toparlamaya çalışan Muhammed Ağa Kelhuki'nin faaliyetleri neticesinde Emir Şemseddin'in Bitlis yönetiminde tekrar söz sahibi olmak üzere ikna edildiği görülmektedir. Nitekim yönetimin Akkoyunlulara kaptırılmasından sonra Muhammed Ağa'nın ilk olarak Erüh'ta kalan Emir Şemseddin'e ulaştığı aktarılmaktadır (Bitlisi, 2024: 425). Ancak Emir Şemseddin'in Bitlis'i muhasara etmesi ve daha sonra Rahva düzündeki Türkmen emir Muhammed Şaluvî ile karşılaşması bir yenilgiyle sonuçlanmış ve Emir Şemseddin bu muharebede öldürülmüştür. Daha sonraki anlatımlarda yukarıda da zikredilen kronolojik hatalar tekrarlanmış ama sonunda Emir İbrahim bin Şah Muhammed Bitlis tahtına oturmuştur. 903/1498'de tahta oturduğu anlaşılan Emir İbrahim'in Emir IV. Şeref Han ile olan mücadeleleri Roşkan'ın Kavalisi ve Bilbasi kollarının mücadelelerine dayanmaktadır. Paşa Hatun'un Emir Şemseddin'i bertaraf ederek yönetime oğlu Emir Şeref'i getirmesiyle Roşkan'dan bağımsız hareket etmeye başlayan Kavalisi kolunun Muş sahrası ve Çukur Ovasını elinde tuttuğuna değinilmişti. Bu sırada Bilbasi kolunun da Paşa Hatun'un yanında bulunması olasıdır. Paşa Hatun'un ikinci kocası Seydi Ahmed Nasıreddin'in de Bilbasi koluyla ilişkili olması muhtemeldir. Nitekim bu düşünce Kavalisi kolunun ayrılığını da anlamlı kılmaktadır.

Emir IV. Şeref Han'ın Bitlis tahtına oturmasının 1508'den sonraya denk geldiğini düşündüren kuvvetli deliller bulunmaktadır. Bitlis'teki 913/1508 tarihli Kızıl Mescit kitabesinde Hüseyin Ağa Bilbasi'nin isminin bulunması yönetimin Bilbasi kolunun desteklediği Emir İbrahim tarafından sürdürüldüğünü düşündürmektedir (Arık, 1971: 19). 1510 tarihli anonim bir seyahatnamede, Bitlis yönetiminin Emir Şeref tarafından yürütüldüğü ancak kendisinin Şah İsmail'in yanına giderek hakimiyetinin meşruiyetini tasdiklemeye çalıştığı vurgulanmaktadır (Anonim, 1559: 81). Yine Şerefname'nin iddiasına göre Emir Şeref'in Şah İsmail'in Dulkadirli Alauddevle üzerine seferinden sonra geldiği Ahlat'ta huzura çıktığı ve yönetim beratını elde ettiği görülmektedir (Bitlisi, 2024: 439). Bu da 1508 yılından sonra Bitlis tahtına Emir Şeref'in geçtiği düşüncesini desteklemektedir. Bu noktada Emir İbrahim'in kesin olarak hangi tarihte Bitlis yönetimini tekrar ele aldığı bilinmese de 1508'e kadar bu yönetimini sürdürdüğü ve bu tarihten sonra da Ulama Paşa Tekeli tarafından 1533 yılında öldürülmesine kadar Emir Şeref'in Bitlis'i yönettiği anlaşılmaktadır (*Şekil 1*).

Şekil 1: Bitlis Emirliği Soy Ağacı (Başlangıcından Osmanlı hakimiyetine kadar)

3.Bitlis Emirliği Sikkeleri

a. Emir Şemseddin bin Ziyaeddin sikkeleri

Haluk Perk Koleksiyonunda 307 numarayla kaydedilen ve yayınlarda Bitlis Definesi içerisinde gösterilen Bitlis'te darp edilmiş bir sikkenin Emir Şemseddin-i Sani'ye ait olduğu düşünülmektedir (Öztürk ve Perk, 2011: 153; Perk ve Öztürk, 2007: 174). Bitlis Emirliği'nin ilk sikkesi olduğu düşünülen bu sikke internet kataloglarında da görülmekte ve Bitlis ile ilgili önemli sikkelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. “Şemseddin ibn Ziyaeddin” ibareli bu sikkenin iki yüzü de dıştan inci dizili bir bordürle çevrelenmiştir. Ön yüzde Kelime-i Tevhid ve dört halife isimleri ile “duribe Bidlis” ibaresi; arka yüzde ise her kenarında iki düğümle köşelere bağlanan ve ortasında yıldız bulunan üç dilimli geometrik bir motifle çevrili altıgen kartuş içerisinde “Halledallahu Mulkehu” ve “Şemseddin ibn Ziyaeddin” ibareleri yer almaktadır (Foto 1). Kelime-i Tevhid'in ikinci kelimesi olan “ilahe” ibaresi içerisinde ve “duribe” ile “Bidlis” ibarelerinin iki yanında düğüm motifleri bulunmaktadır.

Foto 1: Şemseddin bin Ziyaeddin baskılı, Bitlis darplı gümüş sikke¹²

Emir Şemseddin'e ait olduğu düşünülen bir diğer sikke ise öncekinden farklı bir düzenlemeye sahiptir. Yine gümüş malzemeli olan bu sikkenin ön yüzündeki Kelime-i Tevhidin herhangi bir kartuş içerisine alınmadan Kufi hatlı yazıyla işlendiği görülmektedir. Ön yüzde “Bidlis” ibaresi merkezde olacak şekilde kenarlarda Kelime-i Tevhid; “Bidlis” ibaresinin üstünde “duribe” altında da “Muhammed” ibareleri işlenmiştir. Sikkenin arka yüzünde ise kenarlarında yarım daire çıkıntılar bulunan kare bir kartuş içerisinde “*el-Melikü'l 'Adil Emir Şemseddin Halledallahu Mulk*” yazısı konumlanmıştır (Foto 2). Arka yüzdeki kartuşun dışta kalan köşelerinde bazı kabartmalar görölse de bunların mahiyetini tespit etmek olanaksızdır.

Foto 2: Emir Şemseddin baskılı, Bitlis darplı gümüş sikke¹³

b. Emir Şeref bin Muhammed sikkeleri

Haluk Perk Koleksiyonunda 305 ve 306 numarada kayıtlı bulunan ve yine Bitlis Definesi içerisinde yayınlanan “*Şeref bin Muhammed*” baskılı Bitlis darplı sikkelerin, yukarıda bulunan Emir Şemseddin sikkelerinin kalıbını kullandığı görülmektedir (Perk ve Öztürk, 2007: 172, 173). İnci dizili dış çerçevenin içindeki ön yüzde

¹² https://www.zeno.ru/data/24825/zeno_335147.jpg son erişim tarihi: 10.12.2024

¹³ https://www.zeno.ru/data/24828/zeno_310955.jpg, son erişim tarihi: 10.12.2024.

yuvarlak, arka yüzde altıgen kartuşta yazılar işlenmiştir. Ön yüzde, Kelime-i Tevhid bulunurken darp bilgisi arka yüzde yer almaktadır. Öncekinden farklı olarak sikkenin arka yüzünde emirin isminden önce “*el-Vasık bi’s-Samed*” ibaresi bulunmaktadır. Allah’ın isimlerinden biri olan “Samed” ifadesi “*ihtiyaçlarını gidermesi için herkesin başvurduğu, yaratılmışlara özgü acz ve ihtiyaçtan münezzeh ebedî ve bâkî yüce varlık*” anlamında kullanılmaktadır (Topaloğlu, 2009: 68). “*Vasık*” sözcüğü ise “*inanana, bağlanan, itimat eden*” anlamlarına haiz olduğundan sikke üzerinde “*Hiçbir şeye muhtaç olmayana itimat eden Şeref bin Muhammed*” ibaresinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ibareleri çevreleyen altıgenin köşelerinde birer daire motifi işlenmiş, alt satıra da “*duribe Bidlis*” ibaresi eklenmiştir (Foto 3). Herhangi bir tarih ibaresi barındırmayan sikkede, ön yüzde yine “*ilahe*” ibaresi içerisinde düğüm motifi işlenmiştir. Aynı motifin daha küçük bir örneği alt satırdaki “*Ali*” ismine eklenmiştir.

Foto 3: Şeref bin Muhammed baskılı, Bitlis darplı sikke (Öztürk ve Perk, 2011: 154)

Şeref bin Muhammed sikkesinden başka, üzerinde “*Mir Şeref*” ibaresi bulunan ve Bitlis’te darp edilen ikinci bir sikke bulunmaktadır. Çevresinde öncekiler gibi inci dizisi bulunmayan gümüş sikkenin ön yüzünde, merkezdeki kare kartuş içerisinde Kelime-i Tevhid ile karenin kenarlarında dört halife isimleri darp edilmiştir. Önceki sikkeler gibi Kelime-i Tevhidin Kufi hatlı yazıyla oluşturulduğu görülmekte; sikkenin ön yüzünde de yine merkezde daha küçük boyutlu bir kare kartuş içerisinde “*Mir Şeref*” ibaresi bulunmaktadır. Karenin etrafında ise “*Emir-i ‘Azam ‘Adilu’l-Ekrem Halledallahu Mulkehu duribe Bitlis*” ifadesi işlenmiştir (Baluken, 2021: 205). Yazının dış kenarları eksiklik göstermesine rağmen tamamen okunabilmektedir. Ancak bu sikkede farklı olarak Bitlis ibaresi ڤ (dal) yerine ٤ (te) harfiyle yazılmıştır (Foto 4).

Foto 4: Mir Şeref baskılı, Bitlis darplı sikke (Baluken, 2021: 205)

c. Emir İbrahim bin Muhammed Sikkesi

Emir Şeref bin Hacı Muhammed'den sonra Bitlis tahtına geçen kardeşi Emir İbrahim'in de kendi adına sikke bastırdığı anlaşılmaktadır. Bitlis darplı "*Emir İbrahim bin Muhammed*" baskılı bir sikke, Bitlis Kalesi kazısında ortaya çıkarılmıştır. Kazı ekibi tarafından tam olarak okunamasa da yayında yer alan fotoğraftan net bir şekilde "*İbrahim bin Muhammed*" ibaresinin görüldüğü anlaşılmaktadır (Baş, 2018: 119) (Foto 5).

Foto 5: İbrahim bin Muhammed baskılı gümüş sikke (Baş, 2018: 119)

Sikkenin ön yüzünde öncekiler gibi Kelime-i Tevhid ve dört halife ismi işlenmiştir. Ancak burada Kelime-i Tevhidin herhangi bir kartuş içerisine alınmadan sikkenin ön yüzüne işlendiği görülmektedir. Emir Şemseddin'in Kufi hatlı ön yüze sahip diğer sikkesinde yazıların sikkenin kenarlarını dolanan düzenlemenin aksine bu sikkede satırlar halinde yazıldığı görülmektedir. Altıgen kartuş içerisinde "*el-Vasık bi's-Samed İbrahim bin Muhammed... Bidlis*" ibareleri bulunan arka yüzde ise sikkenin kenarlarının yeterince geniş olmaması sebebiyle eksiklik göze çarpmaktadır. Arka yüzde bulunması gereken "*duribe*" ibaresi sikkenin yeterince okunamaması sebebiyle tespit edilememektedir. Yine "*Bidlis*" ibaresinin ikinci hecesi görülse de ilk hecesini tespit etmek olanaksızdır.

4. Değerlendirme

Yukarıdaki bilgiler ışığında Bitlis'in, 15. yüzyılda Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlular ile tabilik ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır. Emir Timur'un Muş ve çevresine akınlarında bağlılığını bildiren Hacı Şeref, bir soyurgalla Timurlulara bağlanmış; ancak kardeşi Emir İbrahim döneminde bu tabiliğin Mirza Miranşah tarafından sorgulanarak Bitlis'in kuşatılması neticesinde emir öldürülmüş ve yeni bir yönetim teşkil edilmiştir. Tahta oturan Emir Şemseddin'in küçük yaşta olması bir naip bünyesinde Timurlulara olan bağlılığın sürdürüldüğünü düşündürmektedir. Bu dönemden günümüze ulaşan bir sikke de bulunmadığından bağımsızlıktan söz etmek olanaksızdır. Ne var ki Şerefname yazarının iddiasına göre Emir Şemseddin kendi adına sikke bastırmıştır. Emir Karakoyunlu Kara Yusuf'un damadı olması ve ömrünün uzun bir döneminde Karakoyunlu'ya bağlı olması, kendi adına sikke bastırmasının mümkün olmadığını düşündürmektedir. Kara Yusuf'un ölümüyle Mirza Şahruh tarafına geçen Emir Şemseddin'in yine bu bağlılığa dayanarak sikke bastırmadığı düşünülebilir. Dolayısıyla İskender Mirza tarafından öldürülmesiyle hakimiyet dönemi sona eren Emir Şemseddin'in, 15. yüzyılın ilk çeyreği için Bitlis Emirliği adına bir sikke basım faaliyeti gerçekleştirmediğini söylemek mümkündür.

Emir'in ölümüyle başlayan uzun süreli kuşatma sonucunda kentin ilk olarak kim tarafından yönetildiği kesin olarak söylenemese de sonraki emir Hacı Muhammed'in hem bu kuşatma sırasında hem de sonrasında Bitlis'i yönettiği düşünülmektedir. Mirza Miranşah'ın Emir İbrahim'in babası Hacı İbrahim'i öldürerek amcasının oğlu Emir Şemseddin'i tahta oturtmasıyla başlayan Timurlu ve Karakoyunlu vasallığı, Şemseddin'in ölümüyle sona ermiştir. İskender Mirza Karakoyunlu'nun 1424'te başlayan ve en az üç yıl süren kuşatması sırasında Bitlis Emirliği'nin Akkoyunlularla ve özellikle Kara Yülük Osman Bey'le ittifak halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Osman Bey'in Bitlis askerleriyle birlikte Karakoyunlu topraklarına yaptığı akınlar bu ittifakı gösteren en önemli delildir (Andreasyan, 1973: 106; Metsobetsi, 1987: 70). Herhangi bir emir ismi zikredilmese de emirliğin Hacı Muhammed tarafından yürütülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak ilk olarak 1436'ta zikredilmiş olması ve Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın da 1535'te ölmesi göz önüne alındığında bir Akkoyunlu döneminin olabileceği akla gelmektedir.

Emir Hacı Muhammed'in kendi adına bastırıldığı bir sikkesi günümüze ulaşamamıştır. Şerefname'de "*Muhammed bin Şeref*" yazılı bir sikkenin bulunduğu aktarılsa da bunun bir yanlış okumadan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim bu isimde bir emirin varlığı bilinmemektedir. Ancak söz konusu sikkenin, Hacı Muhammed'in oğlu Emir Şeref'in kendi adına bastırıldığı ve üzerinde "*Şeref bin Muhammed*" yazılı sikkeyle aynı olması mümkündür. Şerefname'de de zikredilen "*Şeref bin Muhammed*" baskılı sikkeler günümüze ulaşmış; yine Hacı Muhammed'in diğer oğlu Emir İbrahim adına basılan "*İbrahim bin Muhammed*" baskılı sikkeler de varlığını korumuştur.

Delirdiği iddiasıyla tahttan indirilen Hacı Muhammed'in yerine küçük yaşta tahta oturan Emir Şemseddin'in babasının adına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmasa da yukarıda listelenen "*Şemseddin ibn Ziyaeddin*" baskılı sikkenin bu emire ait olduğu düşünülmektedir. Nitekim yukarıda da aktarılan olaylar neticesinde ortaya çıkan silsilede "*Şemseddin bin Ziyaeddin*" adında başka bir emirin bulunmadığı ve Bitlis'e hükmetmediği anlaşılmaktadır. "*Ziyaeddin*" adında bir emirin çoğunlukla 14. yüzyılın ikinci yarısında hüküm sürdüğü ve oğulları Hacı Şeref ve Hacı İbrahim'in de kendisinden sonra sırasıyla tahta çıktığı bilinmektedir. Ancak Emir Ziyaeddin'in Şemseddin adında bir oğlu olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Nuzhetu'n-Nazir'de kardeşi Emir Şemseddin'in Muş hâkimi olduğu bildirilse de başka bir oğlu olduğuna dair bilgi yoktur. Öte yandan sikkelerde kullanılan kalıbın Karakoyunlu sikkeleriyle benzer olması da bunların 15. yüzyılda üretildiğini ve dolayısıyla Emir Şemseddin'in sözü edilen Ziyaeddin er-Roşki'nin oğlu olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Emir Hacı Muhammed bin Hacı İbrahim'in, aşiretlerin ortak kararıyla tahttan indirilmesiyle küçük yaşta yönetimi devralan Emir Şemseddin'in bir naip bünyesinde yönetimini sürdürdüğü düşünülmektedir. Kavalisi koluna mensup muhtemelen Abdurrahman Ağa naipliğinde yaklaşık on yıllık bir süre hükmettiği anlaşılan emirin sikkesi vasıtasıyla da Ziyaeddin'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Emir Hacı İbrahim'in Hacı Muhammed'den başka Ziyaeddin adında bir oğlunun olduğunu da kanıtlamaktadır. Bitlis Emirliği'nin silsilesine katkı sağlayan bu sikke, Karakoyunlu Kara Yusuf ve oğlu Pir Budak Han adına Bitlis'te bastırılan ve ön yüzünde Kelime-i Tevhid ve dört halife isimleri ile "*duribe Bidlis*" ibaresi bulunan sikkeyle büyük oranda benzerlik göstermektedir (Foto 6).

Foto 6: Karakoyunlu Kara Yusuf ve Pir Budak Han baskılı, Bitlis darplı gümüş sikke (Naskali ve Özgüdenli, 2011: 158)

Arka yüzünde Kara Yusuf ve Pir Budak Han'ın isimlerini ihtiva eden sikkenin yine bu ibareleri benzer özellikteki altıgen kartuş içerisinde konumlanmıştır. Hasankef hakimleri Melik Süleyman bin Gazi ve Melik Halef bin Muhammed baskılı Hasankef darplı sikkelerin de bu düzeni tekrarladığı; yine Cezire Hâkimi Abdullah'a ait sikkelerinin ön yüzündeki Kelime-i Tevhid, dört halife ve darp bilgisinin birebir aynı olduğu anlaşılmaktadır (Öztürk ve Perk, 2011: 155). Karakoyunlu sikkelerinin özellikle İlhanlı dönemi sikkelerini örnek aldığı bilinmektedir. 14. yüzyılın ilk yarısına ait Ebu Said Bahadır Han sikkelerinin ön yüzündeki, etrafı inci dizili dairesel kartuş içerisine işlenen Kelime-i Tevhid ve dört halife isimleri düzenlemesinin benzer olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ İnci dizili yüzeyler döneme ait birçok sikkede karşımıza çıkan bir tasarruftur. Osmanlı Sultanı II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'e ait bazı sikkeler ile birçok Osmanlı sikkesinde de görülen bu düzenleme 15. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun birçok kesiminde bu anlayışın sürdürüldüğünü ve dolayısıyla Bitlis sikkelerinin de bu anlayışı devam ettirdiğini göstermektedir (Öztürker Demir, 2022b: 108-113; Demir ve Çalış, 2021).

Gümüş malzemeli olan Kara Yusuf ve Emir Şemseddin sikkelerinin basım tarihleri arasında en az 28 yıllık bir süre vardır.¹⁵ Karakoyunlu Kara Yusuf'un 1418 yılına kadar oğlu Pir Budak'la iktidarı paylaştığı ve buna karşılık Emir Şemseddin'in de 1446'da tahta çıktığı göz önüne alındığında bu zaman farkı anlaşılabilir. İki sikkede de Kelime-i Tevhidin ikinci sözcüğü olan "İlahe" ibaresi içerisindeki düğüm motifi ile "duribe" ve "Bidlis" ibarelerinin iki yanındaki düğüm motifleri benzer özellikler ihtiva etmektedir. Hasankef Eyyubi meliklerine ait sikkelerde de bu kalıbın kullanıldığı görülmekte; yine söz konusu sikkelerin kronolojik olarak arasında konumlandığı düşünülen Mardin darplı İskender Karakoyunlu¹⁶ ve bir Akkoyunlu sikkesinde, ortak bir anlayışla bu kalıbın kısmen tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Akkoyunlu Emir Hamza'ya ait sikkenin (Naskali ve Özgüdenli, 2011: 159) arka yüzünde, Karakoyunlu ve Hasankef sikkelerinde de geçen "Sultanu'l-âdil" ibaresinin yine diğer sikkelerdeki çerçeveli altıgen kartuş içerisine alınması, bunların kaynağının Karakoyunlu sikkeleri olduğunu düşündürmektedir.

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Bitlis sikkelerinde görülen ve saadet motifi olarak adlandırılarak 1458'den sonra kullanıldığı iddia edilen (Perk ve Öztürk, 2007: 165) düğüm motifinin, Pir Budak Han sikkesinde de görüldüğü üzere 1418'den önce kullanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer motifin erken bir örneği, 776/1374-1375 tarihli Alaeddin Ali'ye ait Aksaray darplı bir Eretna Beyliği sikkesinde bulunmaktadır (Öztürk ve Perk, 2011: 148). Yine bu motifin Bitlis'e yakın konumdaki Erzincan, Mardin, Hasankef ve Cizre kentlerinin yanı sıra Aydın, Germiyan, Menteşe ve Karaman Beyliği sikkelerinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır (Öztürk ve Perk, 2011:

¹⁴ https://www.sarc.auction/ILKHAN-Abu-Sa-id-1316-1335-AR-2-dirhams-3-88g-Balakhur-AH722-strong-VF_i54421999, son erişim tarihi: 11.12.2024.

¹⁵ Naskali ve Özgüdenli, 2011: 158'de Kara Yusuf ve oğlu Pir Budak adına sikkelerin 1411 ve 1418 tarihleri arasında bastırıldığı aktarılmaktadır.

¹⁶ https://www.zeno.ru/data/20804/zeno_305715.png son erişim tarihi: 11.12.2024.

128, 135, 137, 141). Perk ve Öztürk'ün iddia ettiği saadet sembolünün dışında başka bir anlamı olduğuna dair kesin bir kanaat varmak mümkün olmasa da Anadolu'nun neredeyse tamamında kullanılması özel bir anlamı olduğunu düşündürmektedir¹⁷.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu hakimlerinden ayrılarak müstakil bir yönetim ortaya çıkaran Emir Şemseddin'in kendi adına para bastırması, Bitlis'in içerisinde bulunduğu ekonomik durumu göstermesi açısından da önemlidir. Bir yanda Karakoyunlu Cihanşah Mirza'nın faaliyetleri öte yanda Akkoyunlu Cihangir ve kardeşi Uzun Hasan'ın hareketleri arasında kendi başına hareket eden bu emirin bastırdığı sikkeler emirliğin bağımsızlığını simgeleyen unsurlardır. Bu bağımsızlığın ne kadar süre devam ettiği kesin olarak söylenemese de ortaya çıkardığı sorunlar yukarıdaki bilgiler ışığında açıkça anlaşılmaktadır. Karakoyunlu Cihanşah Mirza'nın Bitlis topraklarına olan akınları, yine Akkoyunlu ordularının Karakoyunlu üzerine akınları sonrasında Bitlis Emirliğini kendisine bağlamak istemesi, emirliğin bağımsız kalmak için oldukça büyük bedeller ödemesine sebep olmuştur. Nitekim bu bağımsızlık döneminin sonunda Emir İbrahim'in Bitlis Kalesi'nde yaklaşık üç yıl süren kuşatma sonunda çok az kişiyle kenti teslim etmesi, bağımsızlığın son ana kadar savunulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Emir Şemseddin'in, kenarları yarım daire çıkıntılara sahip kare kartuş düzenlemesine sahip diğer sikkesi, 14. yüzyıla ait İlhanlı ve Eretna Beyliği sikkelerini andıran arka yüzüyle dikkat çekicidir. Ebu Said Bahadır Han'a ait Tiflis¹⁸, Tebriz¹⁹, Şiraz²⁰ ve Mardin²¹ darplı sikkelerin arka yüzünde görülen kenarları yarım daire çıkıntılı bu kare kartuş düzenlemesinin Emir Alaaddin Eretna'ya ait bazı sikkelerin²² ön yüzünde de bulunduğu görülmektedir (Çayırdağ, 2000: 442; Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2009: 199). Ancak İlhanlı sikkelerinde karenin kenarlarına işlenen yarım daire çıkıntılarda dört halifenin ismine yer verilirken Bitlis sikkesinde böyle bir tasarrufa gidilmediği gibi arka yüzde de tamamen farklı bir düzenlemeyle Kelime-i Tevhidin Kufi hatla sikkenin çevresini dolandığı, merkezinde de darp bilgisinin işlendiği anlaşılmaktadır. Emirliğin hangi amaçla bir asırdan daha fazla bir süre önce üretilen sikkeleri örnek aldığı anlaşılamamaktadır. Ancak bu düzenlemenin Mahmud Han ve Timur adına Derbend'de basılmış bir sikke²³ ile Akkoyunlu Kara Yülük Osman adına bastırılmış başka bir sikkede de bulunması, kalıbın kesintisiz bir şekilde kullanılmaya devam ettiğini ve Bitlis Emirliğine de Timurlu ve Akkoyunlu aracılığıyla ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir²⁴.

Öte yandan Emir Şemseddin adında bir emirin 14. yüzyılda Bitlis'te yöneticilik yaptığı kanıtlanamasa da Emir Ziyaeddin er-Roşki'nin Şemseddin adındaki kardeşinin Muş yöneticisi olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu emirin, kardeşi Ziyaeddin'den sonra yönetimi alarak Bitlis tahtına oturduğu ve kendi adına sikke bastırdığı düşüncesi tamamen reddedilemese de bunu kanıtlayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu sikkenin 15. yüzyılda hüküm süren Emir Şemseddin bin Ziyaeddin'e ait olması gerekir. Emir'in önceki sikkesinde olduğu gibi herhangi bir tarih ibaresi barındırmadıklarından hangisinin daha önce üretildiği tespit edilememektedir. Ancak ilk etapta var olan kalıplardan faydalanılarak yukarıda da değinildiği gibi Karakoyunlu sikkelerinin örnek alındığı, sonraki süreçte yeni bir düzenlemeye gidilerek İlhanlı örneklerine benzer sikkelerin üretildiği düşünülebilir.

Emir Şemseddin'den sonra, annesi Paşa Hatun naipliğinde Bitlis tahtına oturan Emir Şeref'in kendi adına sikke bastıran ikinci Bitlis Emiri olduğu anlaşılmaktadır. Emir Şemseddin sikkesiyle aynı özelliklere sahip “*Şeref bin Muhammed*” sikkesi, Bitlis'teki kalıpların kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir. Ancak Emir Şeref'in diğer sikkesinin kalıbı Akkoyunlu dönemi sikkelerindeki özellikleri tekrarlamaktadır. Yine sikkede darp yeri bilgisi olarak “Bidlis” yerine “Bitlis” ibaresinin bulunması ilginçtir. Bu tasarrufun sebebini tespit etmek mümkün değilse de sikkedeki tasarımın Akkoyunlu Uzun Hasan dönemi sikkelerini tekrarlaması, Uzun Hasan'ın sikkeleri örnek alınarak üretilmiş olduğunu göstermektedir. Sikkenin ön yüzündeki geniş kare kartuş

¹⁷ Rabino, 1950: 111'de düğümün, Karakoyunluların damgası olduğuna dair bilgiye ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Nitekim Anadolu'daki birçok beyliğin ve özellikle İlhanlıların sikkelerinde de bu düğüm motifinin görülmesi bunun belli bir kesimin damgası olduğu iddiasını geçersiz kılmaktadır.

¹⁸ https://www.zeno.ru/data/23871/zeno_342504.jpg, son erişim tarihi: 13.12.2024.

¹⁹ https://www.zeno.ru/data/19404/zeno_331770.jpg, son erişim tarihi: 13.12.2024.

²⁰ <https://www.zeno.ru/data/19418/Shiraz6.jpg>, son erişim tarihi: 13.12.2024.

²¹ <https://www.zeno.ru/data/19425/Mardin7.jpg>, son erişim tarihi: 13.12.2024.

²² https://www.zeno.ru/data/25817/zeno_267576.jpg, son erişim tarihi: 10.12.2024.

²³ <https://www.zeno.ru/data/6041/19100.jpg>, son erişim tarihi: 11.12.2024.

²⁴ https://db.stevealbum.com/php/chap_auc.php?site=2&lang=1&sale=11&chapter=29&page=1, Lot. 716 ve 736, son erişim tarihi: 11.12.2024.

da Bitlis sikkelerinden tamamen farklı bir düzenlemeye sahiptir. Bazı Timurlu sikkelerini²⁵ andıran bu kare kartuş içerisindeki Kufi hatlı Kelime-i Tevhid ve etrafındaki dört halife isimleri düzenlemesinde, örnek alınanlardan farklı olarak Kufi hatlı yazının basit bir görüntüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kare kartuşun etrafındaki dört halife isminin ise nesih hatla yazıldığı görülmektedir.

Foto 7: Uzun Hasan'ın Amid, Hısn ve Siird darplı sikkelerinin ön yüzü (Naskali ve Özgüdenli, 2011: 160)

1457 yılında kardeşi Cihangir Mirza'yı bertaraf ederek tahta geçen Uzun Hasan'ın kendi adına bastırdığı sikkeler herhangi bir tarih ibaresi barındırmasa da kardeşi Cihangir'in ölümünden sonra en geç 1467'de basılmış olmalıdır (Foto 7). Dolayısıyla "*Mir Şeref baskılı*" ve Bitlis darplı sikkelerin de bu tarihlerde üretilmiş olması mümkündür. Uzun Hasan sikkelerinde merkezdeki karenin içerisinde darp yeri bilgisi bulunurken Bitlis sikkesinde emirin ismine yer verilmiştir. Bu düzenlemenin Mardin'de yöneticilik yapan Akkoyunlu Sultan Kasım'a ait sikkelerde de bulunması bir sürekliliğin göstergesi niteliğindedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi "Bidlis" ifadesinin "Bitlis" olarak yazılması şüphe uyandırmaktadır. Sikkenin sözü edilen Emir Şeref bin Hacı Muhammed'den ziyade 16. yüzyılda Bitlis yönetimini ele geçiren Emir Şeref bin Şemseddin'e ait olması da mümkündür (Baluken, 2021: 204, 205). Bitlis'in Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra kentin Türkçe olarak "Bitlis" diye okunduğu düşünülebilir. Ne var ki Bitlis Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılardan ele geçen sikkelerin üzerinde de "Bedlis" yazılı olduğu; bu dönemde dahi "Bitlis" şeklinde bir ifadenin tercih edilmediği anlaşılmaktadır (Karasu ve Şen 2021: 50-64). Yine Osmanlı'ya bağlılık esnasında bağımsız bir sikke basım faaliyetinin mümkün olmadığı değerlendirildiğinden şu aşamada sikkenin Emir Şeref bin Muhammed'e ait olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Emir Şeref bin Muhammed'den sonra tahta geçen kardeşi Emir İbrahim'in, babası Hacı Muhammed'in ölümünden sonra evlenen annesi Paşa Hatun'un evliliği vesilesiyle Seydi Ahmed adında birinin naipliğinde kenti yönettiği düşünülmektedir. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın Süleyman Bicen liderliğindeki 5 bin kişilik ordusunun Bitlis kuşatması sırasında emirin annesi ve naibinin Uzun Hasan'a giderek kuşatmanın kaldırıldığına dair bilgi de bu düşünceyi desteklemektedir. Her ne kadar naibin ismine dair bir bilgi bulunmasa da Şerefname'de zikredilen anlatılar ve Bitlis vakfiye kayıtları ile tahrirlerdeki bilgilerden Seydi Ahmed adında birinin Bitlis'in eski yöneticileri arasında zikredilmesi naipliği konusundaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır. Emir İbrahim'in Bitlis Kalesi'nde bulunan sikkesine benzer özelliklere sahip olduğu belirtilen ancak sikkenin görüntüsüne ulaşmak mümkün olmasa da Stephen Album'deki "*el-Vasık bi'l-Melikü's-Samed*" ibareli ve "*İbrahim bin Muhammed*" baskılı bir sikkenin de bu döneme ait olduğu değerlendirilmektedir (Stephen Album, 2011: 252).

Emir İbrahim'in Uzun Hasan'ın Muş, Ahlat ve Bitlis kuşatmaları için görevlendirdiği ordularının Ahlat ve Muş yörelerini kısa sürede ele geçirseler de Bitlis'in uzun süren kuşatmalar sonucunda teslim olduğu anlaşılmaktadır. 1473 yılında kesin olarak Akkoyunlu hükmüne geçen kentte bu tarihten itibaren kendi adına herhangi bir sikke basım faaliyetinin gerçekleştirilmediği düşünülmektedir. Günümüze ulaşan ve kataloglarda yer alan sikkelerden yukarıdaki örneklerin 1446 ile 1473 tarihleri arasında Bitlis kentinde basıldıkları anlaşılmaktadır. 1446 yılında Emir Hacı Muhammed'in tahttan indirilmesiyle başlayan Emir Şemseddin-i Sani devri en erken 1455 tarihine kadar sürmüştür. Kolofonlardaki kayıtlardan sonraki iki yılda herhangi bir emir

²⁵ <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=296662>, son erişim tarihi: 11.12.2024.

ismi zikredilmediğinden kesin bir kaniya varmak zor olsa da en geç 1458 yılında Emir Şeref bin Hacı Muhammed'in, annesi Paşa Hatun naipliğinde tahta oturduğu ve bu hakimiyetini de 1467 yılına kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Emir Şeref'ten sonra 1468 yılından itibaren yine annesi Paşa Hatun ve muhtemel yeni evliliğinden kocası Seydi Ahmed naipliğinde Emir İbrahim bin Hacı Muhammed Bitlis tahtına oturmuştur. 1473 yılında Bitlis kentinin Akkoyunlular tarafından ele geçirilmesiyle bağımsızlık dönemi sona ermiştir.

Dolayısıyla Emir Şemseddin bin Ziyaeddin'e ait sikkelerin 1446 ile 1455 tarihleri arasında üretildiği söylenebilir. Emir Şeref bin Muhammed'e ait sikkelerin de 1458 ile 1467 tarihleri arasında; kardeşi Emir İbrahim'e ait sikkelerin de 1468 ile 1473 tarihleri arasında üretildikleri anlaşılmaktadır. Bitlis çevresindeki Ahlat, Van ve Batman müzelerine ait depolarda tespit edilmesi muhtemel Bitlis sikkelerinin buralarda herhangi bir araştırma henüz yapılmadığından başka türlü örneklerinin bulunması da olasıdır. Şu aşamada Bitlis kentinde darp edilmiş ve Bitlis Emirliğine ait olan sikkelerin yukarıda zikredilen üç emir döneminde üretildikleri görülmektedir.

5.Sonuç

14. yüzyılın ilk çeyreğinde İlhanlı Devleti'nin iç karışıklıkları sebebiyle Anadolu'nun birçok kesiminde olduğu gibi Bitlis ve çevresinde de yerel unsurların birleşerek güç elde ettikleri ve toprakları üzerinde hakimiyet kurdukları görülmektedir. Bitlis ve çevresinde de bir günde kurulmaları sebebiyle "*Roşkan*" ismiyle adlandırılan önemli bir kuvvetin Ahlat, Muş ve Bitlis kentlerini ele geçirdikleri ve Bitlis Emirliğini kurdukları anlaşılmaktadır. Genel olarak Şerefhanlar olarak adlandırılan beyliğin yöneticilerinin tamamının, "Emir" sıfatıyla anılmaları ve yönetim merkezinin Bitlis olması sebebiyle Bitlis Emirliği olarak adlandırılması daha isabetlidir. Bitlis Emirliği'nin bazı tarihi kayıtlar ile Şerefname'deki atıflardan yola çıkarak şeceresi, yapı kitabeleri ve Ermeni kolofonları ile yukarıdaki sikkeler de göz önüne alınarak yeniden oluşturulmuştur. Bu çalışma neticesinde Bitlis Emirliği'nin 15. yüzyıla ait hanedanlık silsilesi yenilenmiş; emirlik adına bastırılan sikkeler tespit edilmiştir. Bu sayede 15. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Karakoyunlular tarafından öldürülen Emir Şemseddin'den sonra Bitlis tahtına emirin amcası Emir Hacı İbrahim'in soyundan emirlerin geçtiği anlaşılmıştır. Şeref Han'ın iddia ettiği gibi Emir Şemseddin'in çocukları ve torunlarının tahta geçtiklerine dair herhangi bir kanıtın olmadığı görülmektedir. Şerefname'deki bilgilerin önemli bir kısmının sözlü kültürün bir yansıması olarak aktarılması sebebiyle kronolojik bazı hatalar barındırdığı; ancak var olan diğer yazılı belgeler ışığında olayların tarihsel olarak gerçekleştiği dönemlerle büyük oranda tutarlı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bitlis Emirliği adına bastırılan ve bazı yayınlara konu olan sikkelerin de genel olarak 15. yüzyıla ait oldukları aktarılsa da kesin bir tarihlemeye sahip olmadıkları görülmekteydi. Bu çalışmayla sikkelerin üç emir döneminde 1446 ile 1473 tarihleri arasındaki 27 yıllık sürede üretildikleri sonucuna varılmıştır. Yine sikkelerin İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu sikkeleriyle yapısal anlamda benzerliklere sahip olduğu; ayrıca Anadolu'nun geneline yayılan ortak bir kültürün bir parçası niteliğinde üretildiği anlaşılmıştır.

Kaynaklar

- Andreasyan, H.D. (1973). XIV. ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, 83-149.
- Anonim. (1559). Viaggio Dvn Mercante Che Fv Nella Persia. G.B. Ramusio (Ed.), *Delle Navigationi et Viaggi* Secondo Volvme içinde (78-91 ss.), Venetia.
- Arık, M.O. (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü.
- Baluken, Y. (2021). Ji Serdema Rêvebiriya Mîr Şerefê Rojkî Çend Dokûment. *Nubihar Akademi* 16, 203-212.
- Baş, G. (2018). *Bitlis Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları (2011-2015)*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Bilgin, O. (1995). Ferağ Kaydı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 12, 354-356 ss.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bitlisi, Şerefhan. (2024). *Şerefname I. Cilt*. (9. Baskı, Çev. Abdullah Yegin), İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Çayırdağ, M. (2000). Eretnalı Beyliğinin Paraları. *Belleten*, LXIV (240), 435-452.
- Demir, A. ve Çalış E. (2021). Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Sikkede Kullanılan Yazı ve Bezeme Öğeleri (18. yy-20. yy). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 57-82.
- El-Münşi. (2019). *Tarikh Hısn Kaifa*. Yusuf Baluken (Ed.), İstanbul: Nubihar Yayınları.
- El-Ömeri, Ş.F. (1312 (1894). *Et-Ta'rif bi'l-Mustalah eş-Şerif*. Memfis (Mısır).
- Genç, V. (2024). *Osmanlılar ve Safeviler Arasında Bidlis 1502-1723*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karasu, Y. ve Şen, K. (2021). Bitlis Kale Kazısı Osmanlı Dönemi Sikkeler Buluntuları. Korkmaz Şen (Ed.), *Sanatın Yolculuğunda Bir Durak Eserleriyle Bitlis Kalesi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Khachatrian, A. (2003). The Kurdish Principality of Hakkariya (14th-15th Centuries). *Iran & The Caucasus* 7(1/2), 37-58.
- Metsobetsi, T. (1987). *History of Tamerlane and His Successors*. (Çev. Robert Bedrossian), New York, <http://www.attalus.org/armenian/tm1.htm> son erişim tarihi: 25.11.2024.
- Naskali, E. ve Özgüdenli, O.G. (2011). Karakoyunlu ve Akkoyunlu Sikkeleri. Bülent Arı (Ed.), *Anadolu'da Paranın Tarihi* içinde (155-161 ss.), Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Öztürk, H. ve Perk, H. (2011). Anadolu Beylikleri ve Sikkeleri. Bülent Arı (Ed.), *Anadolu'da Paranın Tarihi* içinde (122-155 ss.), Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Öztürker Demir, H.C. (2022a). Bitlis'te Az Bilinen Bir Anıtsal Mimari Örneği: Yumurtatepe (Papşin) Kilisesi, *Tojdac* 12(4), 1010-1025.
- Öztürker Demir, H.C. (2022b). Osmanlı İktisat Tarihinde Önemli Bir Maddi Kültür Eseri Olan Sikkeler Üzerine Değerlendirme: Hasankeyf Müzesi Osmanlı Dönemi Sikkeleri (1431-1901). Mehtap Nasıroğlu Aydın (Ed.), *Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine Yazılar* içinde (103-142 ss.), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Öztürker Demir, H.C. (2023a). Bitlis-Tarihi Kermate Yolu Üzerinde İnşa Edilmiş İki Stratejik Yapı: Kefender Kalesi ve Hanı. (Hakan Altıntaş, Mustafa Mete ve Neslihan Bolat Bozaslan (Ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler Kitabı* içinde (255-273 ss.). Ankara: Sertüven Yayınevi.
- Öztürker Demir, H.C. (2023b). Yeni Tespitler Işığında Bitlis'te Kiliseden Camiye Dönüştürülen İki Yapı Örneği: Kireçtaşı Köyü Cami ve Arıdağ Köyü Cami, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 22(3), 786-801. <https://doi.org/10.21547/jss.1297243>
- Öztürker, Demir, H.C. ve Tokat, M.E. (2024). Orta Çağ'dan Cumhuriyet Dönemine Kadar Bitlis İli 2022 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları. Erol Evcin (Ed.), *39. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 2* (285-301 ss.) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pektaş, K. (2006). Güroymak (Norşin) Yakınlarında Figürlü Bir Mescid. Turgay Yazar (Ed.), *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri* içinde (389-402 ss.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Perk, H. ve Öztürk H. (2007). *Anadolu Sikkeler Monografileri I*. İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları.
- Rabino, H.L. (1950). Coins of The Jalā'ir, Qara Koyūnlū, Musha'sha', And Āk Koyūnlū Dynasties. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Sixth Series, 10(37/38), 94-139.
- Sanjian, A.K. (1969). *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301 – 1480*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Stephen Album. (2011). *Checklist of Islamic Coins Third Edition*. California: Stephen Album Rare Coins Inc.
- Suna ve İnan Kıraç Vakfı. (2009). *Pierre Willemart Sikkeler Koleksiyonu*. Oğuz Tekin (Haz.), İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı.
- Şami, N. (1987). *Zafername*. (Çev. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tekin, R. (2021). *Vakıf Kayıtları Ekseninde Bitlis'in Kültür Mirası*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tihrani, E. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tokat, M.E. (2024). Matrakçı Nasuh'un Bitlis Minyatüründe Kentin Mimari Dokusu. *Sanat Yazıları* (51), 549-565. <https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1528030>

- Tokat, M.E. (2025). Bitlis'te Bir Selçuklu Külliyesi. *Kent Akademisi* 18(1), 161-179.
<https://doi.org/10.35674/kent.1519185>
- Topaloğlu, B. (2009). Samed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 36, 68-69 ss.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir (T.T.), 413.

İnternet Kaynakları

- <http://www.attalus.org/armenian/tm2.htm>, son erişim tarihi: 25.11.2024.
- <http://www.attalus.org/armenian/tm4.htm>, son erişim tarihi: 25.11.2024.
- <http://www.attalus.org/armenian/tm5.htm>, son erişim tarihi: 05.12.2024.
- https://db.stevealbum.com/php/chap_auc.php?site=2&lang=1&sale=11&chapter=29&page=1, Lot. 716 ve 736, son erişim tarihi: 11.12.2024.
- https://www.sarc.auction/ILKHAN-Abu-Sa-id-1316-1335-AR-2-dirhams-3-88g-Balakhur-AH722-strong-VF_i54421999, son erişim tarihi: 11.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/19404/zeno_331770.jpg, son erişim tarihi: 13.12.2024.
- <https://www.zeno.ru/data/19418/Shiraz6.jpg>, son erişim tarihi: 13.12.2024.
- <https://www.zeno.ru/data/19425/Mardin7.jpg>, son erişim tarihi: 13.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/20804/zeno_305715.png, son erişim tarihi: 11.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/23871/zeno_342504.jpg, son erişim tarihi: 13.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/24825/zeno_335147.jpg, son erişim tarihi: 10.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/24828/zeno_310955.jpg, son erişim tarihi: 10.12.2024.
- https://www.zeno.ru/data/25817/zeno_267576.jpg, son erişim tarihi: 10.12.2024.
- <https://www.zeno.ru/data/6041/19100.jpg>, son erişim tarihi: 11.12.2024.
- <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=296662>, son erişim tarihi: 11.12.2024.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-